Dienes Dénes

"”Használni akarván ő nemzetének”

SZENCI MOLNÁR ALBERT ÉLETMŰVE

ÉS ZSOLTÁRÉNEKLÉSÜNK FELBUZDÍTÁSÁNAK KÉRDÉSEI[1]

1574. augusztus 30-án az egykori székely jövevény-utód, most azonban már jómódú szenci parasztpolgár második házasságából fiúgyermek született, aki a keresztségben apja után az Albert nevet kapta. Szenc, a szülőfalu a XVI. században vásári központ, Léva, Érsekújvár, Pozsony és Bécs kereskedői egyaránt látogatták vásárait. A kereskedéssel is foglalkozó Molnár Albert két malom birtokosaként a mezőváros leggazdagabb polgára volt, amikor fia napvilágot látott. De szegény emberként szállt mégis koporsóba, amint erről nagyhírű gyermeke később beszámol: „Meghalt pedig tisztelendő emlékezetű atyám az idők méltánytalansága folytán vagyonában megfogyatkozva, végső öregségben, hat gyermeket hagyván maga után.”[2] A tehetős Molnár gazda szekercéjét nyújtotta az újszülött felé, ősi szokás szerint jelezve, hogy saját pályájának folytatását reméli fiától.[3] S bár a szekerce előfordult a kezében, gyermekkori meghatározó élménye mégis más jövőt és életpályát sejtetett: ”Megesett egy éjjel, hogy az egész házunk népe fölkelt és a hálókamrából kiment. Én a zajtól fölriadván, mert egyedül hagytak, szörnyen sírtam. Anyám bejött, karjaiba emelt, kivitt s ujjával az égre mutatott: egy igen hosszú, a végénél horgas üstökös csillagot láttam, melynek képe mindig megmaradt lelkemben.”

A Szenc fölött végigvonult üstökös, mint valami kozmikus „sugár-ecset”, előrefestette a molnár-fiú életpályáját, amit ő nem megfellebbezhetetlen sorscsapásként cipelt, hanem mint boldog kiváltságot, különös küldetést vállalt.[4]

A szülőfaluban kezdett iskolába járni, mintegy tízéves korában. Egy év múlva, 1586-ban Győrbe került, ahol a prédikátor Sibolti Demeter apjának jó embere, ahogy Molnár írja „komája”, pártfogását élvezte, s az első komoly olvasnivalót adta a kezébe. Prédikációi is maradandó hatással voltak rá. Győrben azonban nem sokáig maradt. Fél esztendő után vándorútra indult, s szűkebb pátriáját bejárva három hónap alatt, otthon pihent néhány hetet, hogy újra elinduljon több társával együtt kelet felé. 1586. november 28-án érkezett Göncre áruszállító kereskedők szekerein utazva. Itt most annak kellene következnie, hogy Károli Gáspár és a gönci iskola jó híre vonzotta ide Molnárt messze földről. Valószínű azonban, hogy idejövetelének oka prózai. Wolfgang Sartoris szenci tanító, aki nyilván felismerte Molnár tehetségét, magával vitte Szencről távoztában Győrbe. Később vele indult kelet felé is. Sartoris mester pedig Peley János rector mellett Göncön kapott preceptori állást. Szenci Molnár kötődött hozzá, halála pontos dátumára később is jól emlékezett, mely után röviddel el is hagyta Göncöt.[5] Idekerülését tehát Sartoris munkálta.

---

[1] Előadás a lelkésztovábbképző tanfolyamon Mátraháza, 1996. június 6. Sárospatak, 1996. VI. 02.

[2] Szenczi Molnár Albert válogatott művei, Bp. 1976. 192. Az életrajzi adatokat, amennyiben külön nem utalunk rá, innen vettük.

[3] Szenczi Molnár Albert Naplója, Sz.M.A válogatott művei Bp. 1976. 470- 551. Önvallomásait, amennyiben nem utalunk rá, innen vettük.

[4] Révész Imre: Szenczi Molnár Albert. Protestáns Szemle 1934. 1.4.

[5] Szenczi Molnár Albert Naplója, i.m. 72-73.

Bármi lett légyen is az oka Göncre menetelének, nem kétséges, hogy meghatározó volt egész életére nézve az ottani 19 hónap. Méltán keresik itt életművének kutatói tudásszomjának forrásvidékét. Az „istenes vénember, az böcsületes Károli Gáspár" - ahogy később nevezte[6] - közelében részesült először filológiai, tudományos élményben: „Károli Gáspár úrnál nemegyszer hallhattam bizonyos szók eredetéről tudós beszélgetéseket…Ezek hallatára tüzetesebben kezdtem magamban gondolkozni bármely szó eredetéről és a magyar kifejezések választékosságáról." Az sem lehetett hétköznapi dolog, hogy a készülő Biblia kéziratlapjait és korrektúralevonatait hordozta Vizsoly és Gönc között. Egészen biztos, hogy sűrű szívverések között bele-bele olvasott a szent szövegbe. (De ez már második gönci tartózkodása idején történt).

Göncről Debrecenbe ment, itt már verseket írogatott. Innen is elkirándulgatott Nagybányára, Szatmárra, majd Göncön keresztül (ekkor hordozta a készülő Biblia lapjait) Kassára utazott, ahol rövid ideig nevelősködött 1590 első hónapjaiban.

Valami különös kíváncsiság, szent ismerni akarás nyugtalankodott lelkében. Nagy események hírével nem elégszik meg, látványukban is részesedni akar. Egyaránt vonzza a nevezetes szikszói csata eseménye és a földrengés sújtotta Bécs látványa. Élete során mindezek emlékezetéből példaként sorakoznak elő. Mars dühöngéséről szólva megelevenedik tizenhat év múltán is előtte az egykori csatatér: „...a kertek sövényét és karóit tűzre hányják, a fákat kivágják, a gyümölcsöket éretlenül verik le, a házak felszerelését széthurcolják, pusztulnak a városok... sanyargatják vagy elkergetik a lakosságot és a mezőkön az elesettek hulláiból kutyák lakmároznak és megvadulnak tőle. Ennek példáját gyermekkoromban magam láttam Szikszó határában."[7]

Tizenhat éves, amikor külföldre indul. Sorra járja a nevezetes protestáns egyetemeket: Wittenberg, Drezda, Heidelberg, Strassburg a fő útvonal 6 esztendő alatt s hosszú lenne, ha felsorolnánk azokat a városokat, amelyeket időközben több-kevesebb időre felkeresett. Életkörülményei hullámzóak voltak. Itthon a család elszegényedett, támogatni nem tudták. Odakint olykor akadtak pártfogói, máskor az éhezésig nélkülözött. Strassburgban ösztöndíjas volt, de mert 1596. pünkösdjén a szomszédos helység kálvinista templomában úrvacsorázott, kiutasították az akkor lutheránus városból. Jóakarói útiköltséggel látták el, amit svájci és itáliai körútra használt fel. A pénze így természetesen elfogyott, ő azonban felbecsülhetetlen élményekkel lett gazdagabb. Kiválóságokkal találkozik, híres egyetemeken nevezetes professzorok előadásait hallgatja, ha csak egy-két napig is. Hallotta a 78 éves Bézát prédikálni Genfben - igaz, egy szót sem értett belőle - de a személyes találkozás annál nagyobb hatású volt számára. Az aggastyán könyvet dedikált neki, s rövid idő alatt úgy összebarátkoztak, hogy Molnár néhány nap múlva közbenjáróként intézte el két honfitársa számára, hogy Bézával személyesen találkozhassanak. Látta Isten idős szolgáját Kálvin arcképe előtt elérzékenyülni s hallotta amint így szólt: „Ő lett Krisztusban az atyám...".

Hogy utazását folytathassa, könyveit sem sajnálta pénzzé tenni. Ez csak akkor lett volna szentségtörés, ha Molnár a felvilágosodás-létrehozta szobatudós típusa lett volna. Ö azonban a késő-reneszánsz levegőjét szívta magába s minden vonzotta, ami a vágyott emberi teljességhez nélkülözhetetlen volt korának látásában. Erős reformátussága - amely miatt el kellett hagynia a lutheránus Strassburgot - nem akadályozta meg abban, hogy meglátogassa Rómát és az „antikrisztus-pápától" elfogadjon egy ebédet. A Collegium Germanico-Hungaricum magyar kispapjai szállásolják el a Szent István alapította zarándokházban és kalauzolják a városban.

Körútját befejezve újra Heidelbergbe ment s nyomorúságos helyzetére jellemző, hogy mások menekülnek onnan, mert dühöng a pestis, ő viszont tudja, hogy így lesz helye valamelyik kol-

[6] Szenczi M.A. válogatott művei i.m. 226
[7] Szenczi M.A. válogatott művei i.m. 156.

légiumban. A szörnyű döghalál az ő élete: „Gyászos volt ez az évkezdet Heidelbergában. Dühöngött a pestis, a Kazimir-kollégiumban borzalmas nélkülözés szorongatott és szenvedtem a kemény hidegtől. De jaj, kegyetlenebb idők is közelednek még felém! Kora tavasszal visszatértek a kollégiumi ösztöndíjasok, és a hű professzor urak elvették tőlem az ingyen ellátást."

Három évig marad még itt, majd 1599 végén hazatér, 9 évi távollét után. Talán mondanunk sem kell, hogy itthon sem maradt egy helyben. Ha ez lett volna a szándéka, akkor elfogadta volna a sárospataki tanári állást, melyre a legnagyobb heidelbergi nyomor közepén 1598-ban hívták. Most hazajött, de nem letelepedni, hanem tájékozódni: mi az, amivel ő leginkább használhat az ittenieknek, ott kinn. Ennek érdekében utazza be a felvidéket Liptószentmiklóstól Késmárkon át Kassáig, Göncig; Sátoraljaújhelytől Abaújszántón, Tállyán, Szepsin, Lőcsén át Pozsonyig.

Fél év múltán újra Németföldön találjuk. Most már nem tanulni akar, hanem tervbe vett munkáit óhajtja megvalósítani. Közben szüntelen vándorol: Frankfurt, Altdorf, Marburg, Amberg, Oppenheim, Heidelberg és Hanau mondhatja több-kevesebb ideig polgárának.

Munkái 1604-től kezdve látnak napvilágot: Latin-magyar szótár, Zsoltárfordítás, Kis katekizmus, Károli Biblia javított kiadása, Magyar grammatika, majd görög résszel kiegészítve újra a latin-magyar szótár.

Harminchét éves, ereje teljében van, elismert tudós s úgy tűnik, végre nyugalmas idők következnek. A végzet azonban lecsapott rá Kunigunda Ferinári asszony személyében: „1610. január 6. Vízkereszt napja. Miután hívatott, elmentem Kunigunda Ferinárihoz a régi vendéglátás megfizetése végett. Ő figyelmeztetett, hogy meg kell fizetnem az 52 tallér adósságomat, majd egy prédikációt ajándékozott nekem, amelyet anyja temetésén mondtak el és még néhány halotti búcsúztató verset, amelyeket apja halálára írtak. Január 14. Házassági tisztes szándékomat megjelentettem Kunigunda asszonynak, ki azt felelte: Hogyha Istentől neked rendeltettem, meglészen." Meg is lett 1611. október 8-án. Kunigunda asszony 30 éves volt ekkor, első házasságából három lánya született - egyébként egy marburgi professzor leánya volt -, első férje tízévi házasság után se szó, se beszéd egyszerűen elbujdosott és nyoma veszett. Molnár Albert a humanista ember öntudatával kétszer is megrajzoltatta saját arcképét: erőteljes, értelmes vonásait ismerjük. Nem így a Kunigunda asszonyét. Nem tudjuk hát megítélni sem, hogy Molnár Albert döntésében milyen súllyal esett latba az 52 tallér visszafizetésének kényszere, illetve Kunigunda Ferinári szépsége. Félretéve azonban a tréfát: Molnár mindig meleg szeretettel emlékezett meg feleségéről, két fiuk és négy lányuk született, három lányukat kicsiny korukban eltemették. Valószínűnek látszik, hogy első, 1618. évi itthoni megtelepedésének kísérlete azért nem sikerült, mert felesége nem volt képes megszokni a németországi polgári életkörülményektől messze elmaradt itteni létformát, a töröktatár rablásokkal teli létbizonytalanságot. Más kérdés, hogy néhány évvel később ugyanezt élték át keresztyén német zsoldosok garázdálkodásainak következtében. A végleges hazatelepülésben ez nyílván szerepet játszott: a harmincéves háború kiegyenlítette a létbizonytalanság tekintetében a korábbi különbségeket.

1612-ben tehát hazajött. Érezzük azonban feljegyzéseiből, hogy hivatásának nem a lelkipásztorkodást tartja. Inkább vándortudós itthon is, a hely továbbra sem fogja. Találkozik Bethlen Gáborral is 1615-ben, de még ez évben újra Németországba megy. Kántor, majd rector Oppenheimben. A harmincéves háború megfosztja otthonától, Tilly spanyol zsoldosai megkínozzák. 1624-ben Bethlen hívására végleg hazatér. Kassán, majd Kolozsvárott telepedik le. 1634 januárjában távozik ez árnyékvilágból.

Németországba visszatérve előbb kisebb munkákat szerkeszt, prédikációgyűjteményeket, imádságoskönyveket ad ki. 1624-ben lát napvilágot az Institutió fordítása. Már itthon, Kassán, egy

újabb prédikációgyűjtemény a bekecsi templom felszentelése kapcsán, majd a vegyesházasságok kérdésével foglalkozó fordítás, végül pedig Lőcsén nyomtatják ki a „Discursus de summo bono, Az legfőbb jóról, mellyre ez világ mindenkoron serényen és valóban vágyódik" című művet, mely szintén fordítás.

Életműve a magyar művelődés történetében éppúgy, mint református egyházunk történetében egyedülálló. Munkái „pillérművek" - mondja *Németh László: "*Csupa tartó oszlop az akkor magyarságot jelentő kálvinista magyarság kultúrája alá. Nincs elég perspektívánk e vállalkozások méreteihez. Írna ma valaki egy élményre támaszkodó s nem külföldi szakkönyvekből összeollózott, magyar szemszögű világirodalom-történetet, s írná meg ugyancsak ő a magyar tehetség rajzásának, a reformkornak igaz történetét, végül adná össze népkincseinket a magyarság természetrajzát adó, világító könyvvé; ha akadna valaki, aki mindezt megcsinálná, az adhatna a mai magyarságnak annyit, mint Szenci Molnár Albert adott a 17. század elejének. A magyarság legsürgősebb kultúrigényei találták meg benne fáradhatatlan munkásukat. Könyvei sine qua non könyvek, amelyek nélkül nem emelkedhetünk a protestáns testvériség művelt országai közé."[8] „Ahol a magyar szellemi élet arcvonalán rést fedez fel éles tekintete erősítéséül, vagy inkább új foglalásra odaküldi a maga csapatait", jellemzi munkásságát egy másik autenthikus személyiség, *Aprily Lajos.*[9]

Szótára, nyelvtana a tudatos és programszerű nyelvfejlesztés eszköze lett, amely kihatott hosszú évszázadokra; *Bibliakiadásai* nélkül nem válhatott volna az Ige az üldözött, elnyomott protestáns magyarság megtartó erejévé; *Institutio-fordítása* a magyar tudományos próza egyik legelső nagyszabású kísérlete s egyúttal Kálvin életművének a szélesebb hazai társadalmi rétegekhez való közelvitele.[10] /Zsoltárairól még szólunk./

Szenci Molnár Albert alkotásai fordítások, s csak egy kis magyar világhoz szólnak, nem az egész művelt világ felé sugároznak, mint mondjuk a vele egy időben alkotó Shakespeare drámái, mégis kivételes jelentőségűek, mert az élethalálharcot vívó magyarság lelki-szellemi fegyvertárának nélkülözhetetlen darabjai. Nehéz igában járó nemzetére világosságot árasztott, melynek sugarai megmaradást munkáló önbecsülést, egészséges öntudatot ébresztettek népe életében.

Személyiségét vizsgálva azonnal szembetűnik mély pietásra hajló kegyessége. Élete eseményeire imádsággal készült, a mögötte lévő dolgokat hálaadása követte: „A Wi1helm-kollégiumban, mikor a második osztály tanulója voltam, istenfélő könyörgéssel kezdtem el ezt az évet, állhatatosan kérve Istentől azt, hogy jól megtanulhassam Chytraeus Katekézisét, a dialektikát, a retorikát, és ennek az osztálynak a többi tárgyát...". „/1596/ Mi Urunk Jézus Krisztusnak ezt az évét így kezdtem el: reggel fölkelvén térdet hajtva adtam hálát, amiért az elmúlt évben kegyelmesen megőrizett minden rossztól és jótéteményeivel elhalmozott. Teljes szívemből kértem, hogy az új évet tegye számomra szerencséssé, fáradozásaimban áldjon meg, tisztítsa meg szívemet...". Egy prédikáció hallgatása nyomán tett fogadalmához így kért erőt: „Ó, édes Jézusom, te ismered egyedül fogadalmam célját, töltsd belém Szentlelkedet, aki vezet engem, hogy örvendezve válthassam be Neked fogadalmamat."

A Szentírás rendszeres tanulmányozásáról gyakran említést tesz. Bibliaolvasása nem stúdium-szerű, hanem kegyességgyakorlásának természetes velejárója.

Feljegyzései 1625-ben megszakadnak. Addig azonban külön jegyzékben, pontos kimutatását adja úrvacsorával való élésének. Nyilvánvalóan azért, mert különösen fontos események voltak számára. Először huszonegy éves korában, 1595 karácsonyán úrvacsorázott, utolsó bejegyzése

---

[8] Németh László: Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk. Protestáns Szemle, 1928. 82-88.
[9] Áprily Lajos: A zsoltárfordító. Protestáns Szemle, 1934. 283.
[10] Révész Imre: Szenczi Molnár Albert i.m. 1-4.

erről 1625. Harminc év alatt 38 alkalommal élt úrvacsorával. Ez éppen nem kegyességi hanyagságot, hanem a sákramentumok rendkívüli komolyan vételét mutatja. Gyakori nyomorúságában, nyugtalan lelki állapotában nem érezhette magát igazán késznek a sákramentum felvételére.

Kegyességéről szólva igen fontos megemlítenünk, hogy életének utolsó éveiben elkezdte a „Praxis pietátis" fordítását. Csak azért hagyta abba, mert megtudta, hogy Medgyesi Pál azt eredetiben ismeri és jobbnak vélte ha ő készíti el az anyanyelvi átültetést, mert „az német fordításban - amit Szenci használt - nagy változások, csonkaságok vannak".[11] A puritanizmus lelkiségéhez ily módon közvetlen szálak fűzték.

Életművének rugóit keresve megpróbáljuk megérteni nyughatatlan természetét: bejárta csaknem egész Európát Olaszországtól Dániáig és egész Magyarországot a Mura-vidéktől a Székelyföldig. Magyarországból Európa nyugati világába és vissza Magyarországba - századok útvonala ez rajta kívül is abban az időben. S mégis mennyire más az övé: magakereste számkivetés. A német egyetemek telítettebb levegőjében benne érezte magát a lüktető világszellem sodrában. S amit ott magába szívott, amit nagy szűkölködés közepette szerzett, azt átadta török és tatár dúlással küszködő hazájának. A fizikai vándorlásai Európa és a haza között, s az így felépített életmű humanista európaiságának és elkötelezett hazafiságának áldott szintézise. Humanista nemzetfelettisége harmonikusan egybeolvadt tiszta, mások gyűlöletétől mentes magyarságával. Írásaiban jól nyomon követhető, hogy miként szélesedik a „patria" fogalma a szűkebb értelemben vett szülőföld értésétől az ország, a „haza" jelentéséig. Ilyen tekintetben Szenci a modern értelemben vett nemzettudat formálója.[12]

Figyelmet érdemel ebben az összefüggésben az is, hogy minden lelkiismeret furdalás nélkül fordul a reformációt megelőző magyar történelem felé. Szent István vagy Szent László az ő szemléletében a magyar múlt nagy alakjai és nem a romlott pápás egyház képviselői. Áhítattal keresi fel Szent Erzsébet sírját s meleg szavakkal emlékezik meg róla: „Tündöklik és örökké fénlendik jó emlékezeti az istenes Erzsébet királynéasszonnak."

A szétdarabolt, súlyos meghasonlásokkal terhelt haza békességének és egységének a szimbólumai a régi nagy magyarok, s Szenci Molnár ebbéli vágyának és reménységének a kifejeződései a velük kapcsolatos álláspontja.

Ha életművét általánosan szemléljük, eljuthatunk arra a megállapításra, hogy ő sem tett mást, mint az előtte járó nemzedék reformátor munkásai, akik halhatatlan szolgálatot tettek a magyar művelődésnek. De míg ők prófétai és apostoli tevékenységük nélkülözhetetlen eszközeinek tekintették a művelődés elemeit s a szent cél érdekében munkálták azokat, addig Molnár Albert tudatos programként vállalja a reformáció eszméjével töltött művelődés munkálását. Az evangéliumi hit, vallás és egyház a legmélyebben személyes ügye s ennek úgy akar szolgálni, hogy a magyar nyelv- és irodalomfejlesztés nem öncélú, hanem öntudatos programját vállalja fel és viszi előre.

S hogy ez a program mennyire nem öncélú, könnyen megérthetjük, ha áttekintjük személyes kapcsolatait. A pfalzi fejedelmi udvar vezető személyiségeivel rendszeresen érintkezik. Móric hesseni fejedelem családi hajókirándulásra hívja, kapcsolatot tart a francia követtel, a németalföldi rendek megbízottjával, a canterburyi érseknek dedikálja az Institutio egyik példányát és személyesen adja át, s ugyanígy a Szótárt Rudolf császárnak, Kepler, Martin Opitz a barátja, Bethlen Gábornak diplomáciai megbízottja,[13] és sorolhatnánk tovább... Kiváló kapcsolatainak anyagi ered-

[11] Nemeskürty István: A magyar irodalom története, Bp. 1993. 203.
[12] Tolnay Gábor: Szenczi Molnár Albert személyisége. In.: Szenczi M.A. válogatott művei im. 21.
[13] A fenti munkák mellett lásd még: Vásárhelyi Judit, Eszmei áramlatok és politika Sz.M.A. életművében, Bp. 1985.

ményét azonban nem személyes existentiájának építésére fordította, hanem irodalmi vállalkozásaira. Legjellemzőbb példa a császártól nyert bécsi ösztöndíj, amely Molnár személyes karrierjének alapja lehetett volna, ha él vele. Ő azonban inkább maradt református és a császárellenes erdélyi fejedelmi politika külországi szószólója.

Szenci Molnár Albertnek ezen a földön hatvan esztendő adatott, mely a maga korában tisztes életidő. Ez a hatvan esztendő „Istentől megszentelt termő nyugtalanság" volt.[14] S amikor ez eltelt, megadatott neki az is, hogy úgy haljon meg, mint a legtöbb nagy magyar: „egy életnyi hőstett után, a közöny árokszélén".[15] Ez azonban nagyon is hozzáillő volt. Bár ő volt az utolsó magyar humanista, ebbéli öntudata nem saját személyének fölmagasztalásában csúcsosodott. Amikor az Institutio-fordítás címlapjára a Kálvin arcképe mellé odarajzoltatta a magáét is, a háttérben ábrázoltatta azt a jelenetet, amikor Tilly zsoldosai Heidelbergben csigára vonva kínozzák, az egészre pedig odaírta a Gal. 6:14-et: „Nékem pedig ne legyen másban dicsekedésem, hanem a mi Urunk Jézus Krisztus keresztjében..." Humanista volt, mint tudós, aki a tiszta forrást kereste, s evangéliumi hitű volt, mint ember, aki azt megtalálta a Jézus Krisztus követésében. Így hát „a Szenci Molnár Albert alakjára csak rá kell néznünk, hogy csüggedezésünk megszégyenüljön, elménknek vidámsága visszatérjen s megáhítsuk az övéhez hasonló önzetlen szellemi szolgálat derűjét és azt a nagy, engedelmes hitet, amelynek számára nincs akadály, mert a Küldetés titkos mélységeiből táplálkozik."[16]

Témánk szempontjából kiemelten kell foglalkoznunk a genfi zsoltárok kérdésével. Nem kétséges, hogy Molnár életművének ez a legnagyobb hatású darabja. A magyar verselésre éppúgy, mint a magyar zenére, illetve azok későbbi formálódására nézve meghatározó volt. A református kegyességben pedig a mai napig él.

Az is elvitathatatlan, hogy a genfi zsoltár nekünk, magyar reformátusoknak adott a legtöbbet - sőt, felekezeti leszűkítés nélkül is mondhatom, nekünk magyaroknak. A maga idejében a francia zsoltár a francia irodalom másodvonalába tartozott: „Marot nem volt annyira protestáns, mint egy zsoltárírótól megkívánható, Béza nem volt annyira költő, hogy nevét zsoltárai a francia irodalomba bevihették volna" - ahogy ezt Németh László szellemesen megjegyzi. Az irodalomtörténet írás a Szenci-zsoltárok erejét abban véli felfedezni, hogy abban a mezővárosi parasztpolgárság mondanivalója fogalmazódik meg: „A százötven zsoltár fordításában gyakran a hazai mezővárosi polgár érzelemvilága, jobb élet utáni vágyódása is kifejezésre jut" - állapítja meg Tolnai Gábor.[17] A probléma csak az, hogy igazán csak a XVIII. században váltak általánosan ismertté a zsoltárok - annak ellenére, hogy a XVII. században harmincnál több kiadásuk volt.[18] A megalázott, kiszolgáltatott református tömegek mentsvára lett a Szenci-zsoltár az 1700-as évek vértelen ellenreformációja során – elég most pusztán a 90. zsoltár szerepére, betöltött helyére gondolnunk református népünk életében. Szenci Molnár zsoltáraiban erő van, különös ószövetségi, prófétai erő. Molnár Albert megtalálta az ószövetségi hangot, s ráadásul a magyar nyelvben van valami ótestamentumi zengés - amint a már idézett Németh László megállapította -, s ez különösen is hozzájárult fordításának biblikus elmélyítéséhez. Áprily Lajos hasonló következtetésre jut: „Zsoltárfordítása jelképes ötvözet: örök bibliai tartalom, nyugat új színvonalat követelő zenei formái-

[14] Áprily Lajos: A zsoltárfordító i.m. 278.
[15] Németh László: Molnár Albert zsoltárai. im. 82.
[16] Németh László: Molnár Albert zsoltárai. im.83.
[17] Tolnay Gábor: A költő és a tipográfus 16." Misztótfalusi Kis Miklós zsoltárkiadásának faximie kinyomtatásának mellékleteként.
[18] Holl Béla: Adalékok Szenczi Molnár Albert zsoltárainak történetéhez. In.: Szenczi M. A. és a késő-reneszánsz. Szeged, 1978. 179-181. Klaniczay Tibor: reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 165.

ban, a keleti eredetű magyar nyelv leggyökeresebb ízével s legtehetségesebb kifejező eszközeivel szólal meg."[19]

Magyar nyelven a zsoltár a XV-XVI. század fordulóján tűnik fel, a verses zsoltár pedig reformátoraink parafrázisaiban jelenik meg, s mintegy 110-re terjed ki. A harmadik reformációs nemzedék jeles alakja, Szilvásújfalvi Imre adja 1602-ben ennek a zsoltárköltészetnek a bírálatát. (Keresztyén Énekek, Db. 1602, Elöljáró beszéd.) Hiányolja a teljességet, kifogásolja a fordítási hibákat, illetve számon kéri a fordítási hűséget: „…az bötűtől gyakorta messze járnak" - amint írja; formailag sok hibát talál bennük: „...sokban semmi mesterséggel való ritmus nincsen." Ujfalvi Imre ismerte a genfi zsoltárokat, s biztatott azok magyar nyelvre való átültetésére: „Drága, hasznos és dicséretes dologban munkálkodnék, aki ezt elvégezné."

Molnár Albert is ismerte korának magyar - és nem magyar - zsoltárköltészetét. 1598-ban ezt jegyezte fel: „Heidelbergában, mikor a kollégiumban igen nagy szükségben éltem, így kezdtem az évet. Január 1-én, vasárnap reggel négy órakor felébredvén, zsoltárokat énekeltem az ágyban, magyarul, latinul és németül egészen öt óráig." Nemcsak ismerte és énekelte, hanem becsülte is ezeket a zsoltárokat - s ezt nem szokták emlegetni, csak a kritikai észrevételeit -, ezért hát halljuk őt magát: „Mert látom, hogy fő emberek által az Soltárnak nagy része meg vagyon fordítva... kik közül az én tetszésem szerént legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé, vadnak Istennek hála egyéb szép énekek is."[20] Igaz, hogy vannak olyanok is, amelyek "igen paraszt versekben vadnak foglalva". Nincs azonban szervesen együtt mind a 150 zsoltár, így hát ennek közreadására vállalkozik igényes verselésben.

Szenci munkájának alapja Marot és Béza alkotása mellett Ambrosius Lobwasser német fordítása volt, de igen szembetűnő a Károli Bibliai zsoltárainak nagymérvű hatása.[21] Műve közel egyidőben született más európai népekével, 1607-ben jelent meg, de 1603-ból ismerjük a legkorábbi adatot a fordítás tervéről. Az európai tudományos közvéleményben hamar köztudomást nyert.

Johann Heinrich Alstedt héber zsoltárainak előszavában már 1609-ben megemlékezik Szenci művéről, Martin Opitz 1626-ban az európai irodalom zsoltárírói között feltünteti Molnár Albertet is.

Hazai kedvező fogadtatását Filiczki János „theologus deák" – későbbi sárospataki tanár – ajánlotta lelkesen, nem kis büszkeséggel sorolva be Molnár alkotását az európai nemzetek sorába:[22]

Dávid királynak másfélszáz Sóltárit
Szent Lélek által iratott énekit,
Gyönyörűséges nótájú versekre
Ketten szerzették franczia nyelvre.
Ötvenét Clemens Maroth fordította,
És a többit a Theodorus Béza.
Ezeket osztán németek, olaszok,
Spanyolok, belgák és az anglusok,
Ő nyelveken követték a lengyelek,

[19] Áprily Lajos: A zsoltárfordító im. 285.
[20] Szenczi Molnár Albert költői művei. RMK XVII.6. Bp. 1971. 15.
[21] Szenczi Molnár Albert költői művei im. 403.
[22] Tolnay Gábor: A költő és a tipográfus. Im., valamint v.ö. a 12. jegyzettel.

A lengyelek után a tisztes tsehek,
Kik Dávid Sóltárit, egymást követvén,
Egyenlő nótákkal éneklik szépen,
Hogy pedig még nem volna deák nyelven,
Spétha András deákul szerzé épen.
Kinek az gyönyörű ékes voltát
Még Orféus sem győzné meg nótáját.
Midőn ezt jól látná a Molnár Albert,
/Aki sok országot látott és tengert/
Hogy, ennyi sok keresztyén nemzet közzül
Tsak magyar nép volna e versek nélkül,
Használni akarván ő nemzetének,
Segedelméből a kegyes Istennek
A Sóltárt magyar versekbe formálta,
És a francziai nótákra szabta.
Kit tőle végy jó néven, hív Olvasó,
Hogy Istentől néked adassék sok jó.

Molnár zsoltárainak első magyarországi terjesztője a fentebb már említett Ujfalvi Imre volt, 1607. és 1610. között megjelent munkájában néhány genfi zsoltárt közölt. Igazi, erőteljes támogatást pedig a puritánusoktól nyert, ez azonban inkább ártott népszerűségének, mint használt. Ennek legfőbb oka - az ismert puritánus küzdelmek hullámverésein túl vagy azok között - az egyoldalú és túlzó kizárólagosság volt. Lássunk most csak egy jellemző példát: 1660-ban a sárospataki gyülekezet panaszát így jegyezték fel: „Az éneklés felől panaszt töttenek, hogy a Molnár Alberttül /való/ franciai soltárok kívül más reformátoroktul írt parafrázisokat nem akarja kiváltképpen Szathmári ur, hogy énekeljék".[23] /Szathmári Baka Péter ismert puritánus lelkészről van szó/.

A XVII. század végén - amint Tótfalusi Kis Miklós tudósításából ismerjük - még mindig nincs átütő ereje Szenci zsoltárainak gyülekezeteink életében.[24] A XVIII. századi ellenreformációs prés halál-szorításában lett a zsoltár a Szentírás mellett a hűség és a kitartó erő áldott forrása.

A zsoltárokkal kapcsolatosan újra meg újra felvetődő problémák egyáltalán nem Szenci versei körül hullámzanak. Azok valóban ma is prófétai erejű költemények - egyetlenegy nemzet genfi zsoltár-fordítása sem állja vele a versenyt, sőt még az eredeti sem! A „Scottish Psalmer" már nem is emlékeztet a genfi zsoltárra, a német reformátusok Lobwasser akkorra már elavult szövegét a XVIII. században újakkal igyekeztek pótolni, de nem őrizték meg a teljes genfi vers- és dallamanyagot. A franciák 1667-79 óta nem az eredeti Marot-Béza szöveggel énekelték a zsoltárokat, mintegy negyven éve pedig modern átdolgozásokat készítettek. Még a hollandok tartottak ki leginkább az eredeti formák mellett, de ők sem használják a teljes zsoltár-anyagot.[25] A zsoltárok körüli meg-megújuló viták a francia dallamok és a magyar református énekkultúra között tátongó szakadék mélyéből kerülnek egyházi közéletünkben napirendre. Így volt már ez a kezdetektől. Asztalos András nagyszombati polgár írta Szencinek 1609-ben: „Az Psaltérium igen igen szép volna... Mind itt nálunk s mind Komáromban, Ujvárban igen élönk vele az ecclesiában, de hogy az musika az magyaroknál tudatlanságban vagyon, nehezen találják ki az nótáit..."[26] A helyzet jó hetven év múlva sem változott: Tótfalusi Kis Miklós írja, hogy Nyugat-Európában énekessel, Bibliával mennek a hívek az istentiszteletre s „közöttök az éneklésnek néma hallgatója nintsen, hanem kitsinytől fogva nagyig felemelik szavokat. Vajha ollyat láthatna szemünk valaha a mi föl-

[23] Sárospatak, Kollégiumi Levéltár: Protocollum Kgg.I.3. 306.
[24] Misztótfalusi Kis Miklós: Szent Dávid Soltári, Amsterdam, 1686. Elöljáró beszéd
[25] Csomasz Tóth Kálmán: Háromszázötven éves a Psalterium Ungaricum. Református Egyház, 1957. 107-111.
[26] Csomasz Tóth Kálmán im.

dünkben is." Vannak akik úgy vélik, hogy azért van a kántor, hogy énekeljen s „csak azoknak nyakokra vetik, mintegy terhet, az éneklést… Igyekezzed a Soltároknak igaz nótájokat követni... azoktól már mi sokakban messze távoztunk..."[27]

A kép később sem nagyon változott, bár az 1700-as évek első felében Debrecenben Maróthi György, egy század múlva Patakon Ivánka Sámuel nagyszerű tehetséggel karolta fel a zsoltáréneklés ügyét. Az itt-ott megmutatkozó eredmény leginkább csak a szabályt erősítő kivétel volt, amit híven mutat 1758-ból Karantsi János siklósi lelkészről fennmaradt adat: „Ez Isten kegyelméből a kóták szerint való igaz éneklésnek módját ezen ekklésiában úgy felállította, hogy minden soltárokat ennek idejétől fogva a templomban a kóták szerént énekelnek...A melyre még eddig sehol is az egész magyar hazában reá nem mehettenek az ekklésiák igazgatói."[28]

Az idő haladtával ez a helyzet nemhogy javult, hanem századunk elején még nagyobb romlásban csúcsosodott. Az 1921. évi énekeskönyvben minden tekintetben torz formában jelentek meg a zsoltárok. A szöveg egy részét átdolgozták, a dallamok kiegyenlített formában kerültek hangjegyzésre.[29] A romlás elleni küzdelmet Árokháty Béla neve fémjelzi.

A genfi zsoltárok tehát a kezdetektől a mai napig zenei szempontból komoly nehézséget támasztottak. A dallamok nagy része hosszú és csak nagy figyelemmel és fáradtsággal tanulható, a ritmus sokszor soronként változó, gyülekezeteink zenei iskolázottsága messze elmarad a zsoltárdallamok pontos megtanulásához szükséges minimumtól. Ez tehát letagadhatatlan tény. Tapasztalatom szerint azonban az is tény, hogy gyülekezeteink szeretik a zsoltárokat. Csomasz Tóth Kálmán úgy látta az ötvenes években, hogy a budapesti és városi egyházközségekben legfeljebb 10-25 zsoltárdallam használatos.[30] Magam öt faluban szolgáltam 15 éven keresztül /Aroktő, Tiszadorogma, Alsóvadász, Kupa, Selyeb/, pontos feljegyzéseim vannak, melyek szerint a nevezett helyeken 35-40 dallamot ismertek és énekeltek rendszeresen, ami 45-50 zsoltár használatát jelenti. Mint láttuk fentebb, a teljességre törekvés egyetlen református egyházra sem jellemző. S az is tapasztalat, hogy kegyes reformátusaink a „zsoltárt" imádságos könyv gyanánt is használják, azaz a nem énekelt zsoltár még nem feltétlenül elhanyagolt.

Református népünk a századok során ösztönösen kiválogatta a szívéhez közelebb álló darabokat, azokat megtanulta énekelni is. A már említett Csomasz Tóth Kálmán elmarasztalta egyik dolgozatában Losonczi Istvánt és Szőnyi Benjámint, hogy a XVIII. század közepén megjelent énekeskönyveikben néhány zsoltárdallamra számos szöveget alkalmaztak, míg másokat figyelmen kívül hagytak. S ez sokat ártott a zsoltárokkal való helyesen élés ügyének.[31] Magam azt gondolom, hogy ők ezt a helyzetet készen kapták. Tudták, hogy mely dallamokat szeretik és éneklik, s mert azt akarták, hogy énekeik élők legyenek, a népszerű dallamokat vették figyelembe. De hát így cselekedett már Ráday Pál is 1710-ben a Lelki Hódolásban. Tizennyolc énekét zsoltárdallamokra alkalmazta, s tizenegyet a legismertebbekre, legnépszerűbbekre. Igaz, hét jutott a kevésbé használatosakra is. Vagy talán azokat akkor általánosan énekelték? Én azt hiszem, hogy nem. Legfeljebb egy-két olyan kiválóság, mint Ráday Pál.

Jelen énekeskönyvünkben helyreállították a dallamokat, a szöveget a megfelelő kritikával formálták illetve válogatták. Úgy áll most előttünk a genfi zsoltár, hogy megőrizte Molnár Albert prófétai fordításának erejét, a magyar kálvinizmus lelki életének intenzitását. S ha egyetértünk ezzel a megállapítással, akkor talán azzal a véleménnyel is azonosulni tudunk, hogy a „zsoltárkér-

---

[27] Misztótfalusi Kis Miklós: Szent Dávid Soltári im.
[28] Csomasz Tóth Kálmán: Adalékok zsoltáréneklésünk történetéhez. Református Egyház, 1962. 225-226.
[29] Csomasz Tóth Kálmán: A református gyülekezeti éneklés. Bp. 1951. 195.
[30] Csomasz Tóth Kálmán: Háromszázötvenéves...im. 110.
[31] Csomasz Tóth Kálmán: A négyszázéves genfi zsoltár tanulságai. THSZ 1962. 290.

dés problémáinak" megoldása a lelki élet intenzitása. Megéledt, tiszta református kegyességű gyülekezeteink nem fogják engedni, hogy énekeskönyvünk csupán zsoltármúzeum legyen. Ez tehát az első, alapvető kérdés: a *lelki élet intenzitása* Zsoltáréneklésünk felbuzdításában ugyanis nem járt meghatározó sikerrel sem a lelkészképzésben, sem pedig a kántorképzésben alkalmazott „mechanikus" módszer.

A másik fontos megközelítési szempont esztétikai jellegű: az igényesen vezényelt liturgia igen fontos kifejezője Isten dicsőségére való munkálkodásunknak, illetve arra való törekvésünknek. Ebben pedig nélkülözhetetlen az énekelt zsoltár: a meggyőző erejű zene és az ószövetségi bizonyságtétel harmonikus ötvözete. A zenei igényesség is ebbe a vonalba tartozik.

Egyébként pedig, mindaddig, amíg menetelünk a harmonia coelestis nagy, örök kórusa felé, itt a földön, a Magyarországi Református Egyházban, Szenci Molnár ajánlása legyen a meghatározó: „Mostan azért ez zsoltár könyvet, mellyel én sok időtől fogva az én inségimben, gyűlölőim ellen vigasztaltam magamat, immár pedig teneked vigasztalásodra és együgyű tagjaidnak hasznokra magyarul fordítottam, kérlek tekintsd engedelmes szemmel, szerelmes Anyám Keresztyén Anya szent Egyház és hozzád való háládatosságomnak ez kisded jelét vedd jó néven addiglan, míg az te Szerelmesed az Jézus Krisztus, ennél nagyobbal szeret."[32] Azaz, amíg ennél jobb nincs, addig hűséggel éljünk vele!

[32] Szenci Molnár Albert költői művei im. 15.